

<https://hstryres.uz/journal/index.php/makro>

2026, № 1 (13)

ISSN-3030-3761

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
Илмий журнали

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
Научный журнал

HISTORICAL RESEARCHES
Scientific journal

ТОШКЕНТ-2026

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосори:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief editor:

Шакиров Иляс Рахимзянович
т.ф.ф.д., (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор, Академик
Ўзбекистон Миллий университети
Сулейманов Рустам Хамидович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Муминов Алишер Гаффарович
Сиёсий фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Зуев Андрей Сергеевич
тарих фанлари доктори, профессор
Новосибирск Давлат университети
Ишанхуджаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулов Ахмад Баймаҳаматович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Габриэльян Софья Ивановна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Убайдуллаева Барно Машрабжоновна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Очилдиев Файзулла Бобоқулович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Саидбобоев Зокиржон Абдукаримович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Азизов Илдар Рафаэлевич
Сиёсий фанлари доктори (DSc), доцент
Бизнес ва тадбиркорлик Олий мактаби

Гаффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети
Сиддиков Равшан Бердимуратович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Тухтабеков Козимбек Азимбекович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Бабабеков Акбар Давурбаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Бахранов Шерзод Таштурсунович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Жамоат ҳафсизлиги университети
Алиазарова Дилдора Валишеровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулова Шахноза Боймуҳамматовна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Навоий Давлат педагогика институти
Нормуродов Дилмурод Раҳматуллаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Абдулаева Нигора Санжаровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Америка технологиялар университети
Тоғаев Жасур Эркинович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Усаров Умид Абдумавлянович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Эшқувватов Бобир Валикул ўғли
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Контакт редакции журнала
Город Ташкент, улица Мирзо Голиба,
Исторический факультет
Национального Университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Тел: +998900382203

Contact Editors of journal
Tashkent city, street of Mirzo Golib,
Faculty of history of the National
university of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Phone: +998900382203

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1	Abdurasilov Shoxrux Raupovich	5
	OʻRTA ASPLARDA TOSHKENTNING IJTIMOIIY-SIYOSIY VA ETNIK TARIXI	
2	Abdunosirova Ozodaxon Botirjon qizi	14
	SHOHRUX MIRZONING ILMIY VA IJODIY FAOLIYATIGA DOIR	
3	Акбоева Зебинисо Джалолиддиновна	19
	ЯНГИ ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТИНИНГ ТУРКИСТОНДА ЖОРИЙ ҚИЛИНИШИ ВА УНИНГ ОҚИБАТЛАРИ	
4	Begimqulova Laylo Mashrabovna	23
	AMIR TEMUR DAVLAT BOSHQARUVIDA OLIY MASLAHAT KENGASHINING FAOLIYATI	
5	Begimqulova Laylo Mashrabovna	28
	AMIR TEMUR TAMONIDAN MARKAZLASHGAN DAVLAT ASOSLARINING YARATILISHI	
6	Гаффоров Шокир Сафарович	35
	ПОЛИТИКА ЗАСЕЛЕНИЯ ТУРКМЕНСКИХ ТЕРРИТОРИЙ РОССИЙСКИМИ ПЕРЕСЕЛЕНЦАМИ В КОЛОНИАЛЬНЫЙ ПЕРИОД	
7	Дусчанов Расулжон Рахимбердиевич	43
	ЎЗБЕКИСТОНДА МОЛИЯ ТИЗИМИ ТАРИХИ	
8	Ernazarov Shermuhammad Eshbekovich	49
	TARIX, TARAQQIYOT VA MILLIY GʻOYA	
9	Fayzrahmanova Zarina Ildarovna	58
	SHAYBONIYLAR SULOLASI DAVRIDA BUXORO XONLIGI	
10	Исмоилова Парвина Хамиджон кизи	66
	ВОПРОС ОБ УЧРЕЖДЕНИИ СИСТЕМЫ КРЕДИТОВАНИЯ В ТУРКЕСТАНСКОМ КРАЕ (НА МАТЕРИАЛАХ ТУРКЕСТАНСКОГО СБОРНИКА)	
11	Ишанходжаева Замира Райимовна., Махкамова Рано Аловиддин кизи	72
	ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ (ЎОДУ) ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА	
12	Кобзева Ольга Петровна	81
	В ПАМЯТЬ ОБ УЧЕНОМ	
13	Mamajonov Soyibjon Xalilovich	86
	“SHARQ KUTUBXONASI” ASARIDA AMIR TEMURNING DASHT YURISHI MASALASINING OʻRGANILISHI	
14	Maxamova Shahlo Anatoliyevna	91
	CHIGʻATOY ULUSI MUSTAQILLIK DAVRI (1306-1346)NING ARABIY MANBALARDA AKS ETISHI	
15	Norbekov Suhrob Farxod oʻgʻli	98
	SHARQIY SLAVYAN DIASPORASINING IJTIMOIIY - SIYOSIY FAOLLIGI (USTUNLIGI): TURKISTON ASSR (1918-1924 YILLAR)	
16	Ochilova Dilobar Joʻraqulovna	108
	MOʻGʻULLAR IMPERIYASINING SHAKLLANISHI DAVRI MASALASIDA SHARQ MANBALARNING QIYOSIY TAHLILI	
17	Qitaybekov Azizbek Kenesbek oʻgʻli	114
	1970-YILLARDA QORAQALPOGʻISTON FUQARO AVIATSIYASINING XALQ XOʻJALIGIDAGI OʻRNI: ARXIV Hujjatlari TAHLILI	
18	Qodirova Mavluda Mirzaraximovna	120
	QURBONJON DODXOHNING IQTISODIY SIYOSATI	
19	Qoraboyev Sherzodbek Raximovich	125
	MASJIDLAR FAOLIYATIDA MILLIY URF-ODATLAR VA DINIY QADRIYATLAR UYGʻUNLIGI (FARGʻONA VODIYSI TAJRIBASI ASOSIDA)	

20	Tolibjonov Azizjon Tolibjonovich SULTON TAKASHNING IROQ SALJUQIYLARI VA ABBOSIYLAR XALIFALIGI BILAN SIYOSIY MUNOSABATLARI TARIXI	130
21	Turdaliyev Abduhilol Zohidjon o‘g‘li CHIG‘ATOY ULUSI VA ELXONIYLAR DAVLATI O‘RTASIDAGI SIYOSIY KURASHLAR	139
22	Худойкулов Урал Каримович ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖАНУБИЙ ВИЛОЯТЛАРИДА ЕНГИЛ ВА ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР ВА МУАММОЛАР	149
23	Хо‘jamberdiyev Ma‘murjon Mirkomil o‘g‘li TEMURIYLAR DAVRI TABIBLARI VA ULARNING KUNDALIK HAYOTI	156
24	G‘ulomov Ilhomjon Komiljonovich 1920-YILDA O‘TKAZILGAN AHOLINI RO‘YXATGA OLISH TADBIRINING ROSSIYA UCHUN IQTISODIY AXAMIYATI (TURKISTON ASSR MISOLIDA)	163

Ochilova D. J.

«Xalqaro munosabatlar va tarix» kafedrası dotsenti, PhD

Alfraganus universiteti

ochilova.dilobar1908@gmail.com

MO‘G‘ULLAR IMPERIYASINING SHAKLLANISHI DAVRI MASALASIDA SHARQ MANBALARNING QIYOSIY TAHLILI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Mo‘g‘ullar imperiyasining shakllanish davri va uning davlatchilik asoslari sharq manbalarining (mo‘g‘ul, xitoy, fors va arab) tahlili asosida tadqiq etilgan. Tadqiqotda imperiyaning ko‘chmanchi an‘analardan murakkab tuzilmaviy boshqaruv apparatiga o‘tish bosqichlari hamda turli sivilizatsiyaviy manbalardagi tafovutlar qiyosiy o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Mo‘g‘ullar imperiyasi, manbashunoslik, Pax Mongolika, tahlil, sharq manbalari, g‘arb manbalari.

KIRISH

Mo‘g‘ullar imperiyasining shakllanishi va uning Yevroosiyo qit‘asidagi global geosiyosiy ta’siri insoniyat tarixidagi eng murakkab o‘zgarishlar jarayonlaridan biri hisoblanadi. XIII asrda vujudga kelgan ushbu imperiya nafaqat yangi hududlarni zabt etdi, balki birinchi marta turli madaniyatlarni yagona tizim ostida birlashtirgan imperiyaga aylandi. Ushbu murakkab jarayonni o‘rganishda mavjud manbalarning tahlili muhim o‘rin tutadi.

Imperiya tarixiga oid manbalar tizimi o‘zining turli tillarda yozilganligi va turlicha siyosiy-mafkuraviy jihatlariga egaligi bilan ajralib turadi. Agar sharqiy manba guruhlari (masalan, “Yuan shi” yoki “Jome’ ut-tavorix”) imperiyani ichki byurokratik va sulolaviy legitimlik nuqtai nazaridan yoritgan bo‘lsa, g‘arbiy diplomatik hisobotlar uni xalqaro aloqalar va geosiyosiy muvozanat prizmasidan tahlil qiladi.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda mo‘g‘ullar davri tarixshunosligida an‘anaviy “vayronkorlik” tamoyilidan voz kechib, imperiyani jahon savdosi va madaniy o‘zgarishlarning poydevori sifatida o‘rganish amaliyoti kuchaymoqda. Ushbu tadqiqotda manbalarni qiyosiy tahlil qilish orqali imperiya boshqaruv apparatining tizimlashuvi va uning o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berish maqsad qilingan.

TADQIQOTNING ASOSIY NATIJALARI

Mo‘g‘ullar imperiyasining shakllanish davri tarixini o‘rganishda manbashunoslik tahlili shunchaki ma’lumotlarni to‘plash emas, balki Yevroosiyo qit‘asidagi xalqaro o‘zgarishlar jarayonlarini anglash demakdir. XIII–XIV asrlarda shakllangan manbalar tizimi o‘zining turfa xil tabiati bilan ajralib turadi. Bu davr manbalarini tasniflashda biz ularni nafaqat til belgisiga ko‘ra, balki ular mansub

bo'lgan siyosiy-ma'muriy makon va geosiyosiy platforma nuqtai nazaridan yondashishimiz lozim.

Sharqiy an'ana manbalari imperiyaning ichki tuzilishi, legitimlik asoslari va ma'muriy boshqaruv tizimlarini yoritishda daliliy asos hisoblanadi. Jumladan, "Mo'g'ullarning maxfiy tarixi" (mo'g'ulcha "Mongyol-un niyuča tobičiyān" (1240)) asari mo'g'ul davlatchiligining yoritishda dastlabki konseptual namuna bo'lib xizmat qiladi. Ushbu manba ko'chmanchi aristokratiyaning ijtimoiy ierarxiyasi, urug'-aymoqchilik munosabatlari va "Yasa" qonunlarining shakllanish bosqichlarini ochib beradi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu asar shunchaki tarixiy bayon emas, balki Chingizxon va avlodlari hukmronligining mutloq huquqlarini asoslovchi mafkuraviy vosita bo'lgan.

"Mo'g'ullarning maxfiy tarixi" asari mo'g'ul davlatchiligining poydevori va Chingiziy hukmronligining tuzulmaviy asoslarini yorituvchi eng qadimiy, noyob va muhim yodgorlik hisoblanadi. Unda Chingizxon naslining hokimiyatga bo'lgan mutloq huquqlari ilohiy va mifologik asoslab berilgan. Asarda mo'g'ul xonlarining kelib chiqishi "Borte Chino" ("Ko'k bo'ri") afsonasi orqali muqaddaslashtiriladi. Bu esa keyinchalik Chig'atoy ulusida ham amalda bo'lgan siyosiy ierarxiya va legitimlik tushunchasining asosi bo'lib xizmat qilgan [11:21-25]. Asar mo'g'ullarning an'anaviy huquqiy tizimi – "Buyuk Yasa"ning shakllanish jarayonini faktologik jihatdan ochib beruvchi birlamchi hujjatdir. Unda davlat boshqaruvi, harbiy intizom va xizmat ko'rsatish tamoyillari (jumladan, keshikten³ – xon qo'riqchilari tizimi) bayon etilgan. Bu tartiblar keyinchalik Chig'atoy ulusi boshqaruv apparatining institutsional asosi bo'lib qoldi [3:115-120].

Asar mo'g'ul jamiyatining urug'-aymoqchilikdan markazlashgan davlatga o'tishidagi transformatsiya bosqichlarini yoritadi. Unda o'nlik, yuzlik va minglik tizimining joriy etilishi, shuningdek, "noxur" ("sodiq hamrohlar") boshqaruv tizimi tahlil qilinadi. Bu tizim Chig'atoy ulusidagi tumanlar boshqaruvining ilk ko'rinishi edi [15:58].

Manba mo'g'ullarning dunyo miqyosidagi global istilolari va xalqaro aloqalarining dastlabki bosqichlarini tasvirlaydi. Chingizxonning Mo'g'uliston dashtlaridagi qabilalarni yagona markazlashuv jarayoni ostida birlashtirishi, uning tashqi siyosiy strategik asoslarini shakllantirdi [14:450]. "Mo'g'ullarning maxfiy tarixi" – imperiyaning ko'chmanchi dala imperiyasidan global dunyo davlatiga aylanishidagi o'zgarish bosqichlarini aks ettiruvchi murakkab manbadir. Unda shakllangan boshqaruv asoslari butun Yevroosiyo tarixida yangi davlat qurilishi mezonlarini belgilab bergan [5:138].

Mavzu doirasidagi xitoy manbalarining eng asosiysi "Yuan shi" ("Yuan sulolasi tarixi") bo'lib, u Mo'g'ullar imperiyasining shakllanishi, tuzilmaviy taraqqiyoti va davlat boshqaruv mexanizmlarini o'rganishda eng yirik manba hisoblanadi. 1370-yilda Min sulolasi davrida tuzilgan ushbu yilnoma imperiyaning ko'chmanchi an'analardan murakkab byurokratik tizimga o'tishidagi o'zgarish

³Keshiktenlar keyinchalik Chig'atoy ulusining so'nggi yillari, Temuriylar davrida qavchin etnik birligiga shakllanadi. "Qavchinlar" (mo'g'ulcha "qaučīn"- "qadimiy", "ko'hna" yoki "harbiy") – Chig'atoy ulusi va keyinchalik Temuriylar davlati siyosiy jarayonlarida o'ta muhim o'rin tutgan, xon va amirlarning eng yaqin, ishonchli harbiy tabaqasini ifodalovchi guruhdir.

jarayonlarini tahlil qilish uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi [13:580]. “Yuan shi” mo'g'ul xonlarining Xitoy imperatorlari sifatidagi huquqiy maqomini qonuniylashtirish nuqtai nazaridan yozilgan. Manba mo'g'ul boshqaruv an'alarining Xitoyning konfutsiycha byurokratiyasi bilan qorishuvini tasvirlaydi. Bu yerda imperiyaning shakllanishi shunchaki bosqin emas, balki yangi sivilizatsiyaviy makonning vujudga kelishi sifatida taqdim etiladi [12:12].

Ushbu yilnoma imperiyaning global iqtisodiy aloqalari, xalqaro savdo yo'llari va moliya tizimini yoritishda juda muhim ahamiyatga ega. “Yuan shi”ning “Iqtisodiyot bo'limi” (“Shi-xo chji”) mo'g'ullar davridagi soliq tizimi (qobchur, tamg'a) va dunyo tarixidagi ilk xalqaro qog'oz pul – chao muomalasi haqida boy ma'lumot beradi. Bu imperiyaning monetar anarxiyadan yagona moliyaviy nazoratga o'tish bosqichlarini ko'rsatadi [7:67]. Shuningdek, manbada imperiyaning boshqaruv apparati, xususan, “Markaziy kotibiyat” (“Chjun-shu sheng”) va harbiy kengashlarning (“Shu-mi yuan”) tuzulmaviy vazifalari batafsil yoritilgan. Unda turli millat vakillari (musulmonlar, xitoylar, uyg'urlar)ning davlat hokimiyatidagi qorishuvi va ularning ijtimoiy hayotdagi o'rni “Semu-jen” tabaqasi misolida tahlil qilingan [13:581].

“Yuan shi” mo'g'ullar imperiyasining tashqi siyosati, vassal davlatlar (jumladan, Chig'atoy ulusi) bilan munosabatlari va xalqaro munosabatlar jarayonidagi faoliyatini tavsiflaydi. Unda xalqaro elchilik missiyalari va imperiyani birlashtirib turuvchi pochta-aloha (“Yam”) tizimining faoliyati haqida muhim dalillar mavjud. Bu tizim imperiyani mustahkamlovchi asosiy vosita bo'lib xizmat qilgan [1:45]. Asar Chig'atoy ulusining Yuan imperiyasi bilan aloqalarini o'rganishda eng boy faktologik bazadir. Xitoy manbalari mo'g'ullar davridagi pul bilan bog'liq tartibsizlikka chek qo'yishga urinishlar, qog'oz va metal pullar muomalasi va qobchur solig'ining undirilishi haqida aniq raqamli ma'lumotlarni taqdim etadi [1:48]. H.F. Schurmann ta'kidlaganidek, Xitoy yilnomalari imperiya hokimiyatini qanday qilib o'troq madaniyat an'analari bilan qorishuv jarayonlarini ko'rsatadi [7:67].

Mo'g'ullar imperiyasi tarixshunosligida Fors an'anasi (XIII-XIV asrlar) shunchaki voqealar bayoni emas, balki xalqaro miqyosdagi tarixnavislik yo'nalishini shakllantirgan ma'naviy boylik hisoblanadi. Juvayniy, Rashididdin, Qoshoniy va Vassof kabi mutafakkirlar asarlari imperiyaning tuzulmaviy asosini, ko'chmanchi va o'troq madaniyatlar qorishuvi hamda xalqaro aloqalarni yorituvchi asosiy manbalardandir. Jumladan, Alauddin Atomalik Juvayniyning “Tarixi jahongushoy” (“Jahon fotihi tarixi”) asari mo'g'ul istilosi va uning natijasida yuzaga kelgan xalqaro o'zgarishlarni yorituvchi dastlabki buyuk forsiy manbadir. Juvayniy mo'g'ul “Yasa”sini islomiy boshqaruv an'analari bilan qorishuv jarayonini tahlil qiladi [4:21].

Rashididdinning “Jome' ut-tavorix” (“Yilnomalar to'plami”) asari insoniyat tarixidagi ilk umumiy tarix tipidagi tadqiqotdir. Rashididdin imperiyaning barcha uluslarini (Chig'atoy, Oltin O'rda, Elxoniylar, Yuan) yagona tuzulma doirasida tahlil qilgan. Uning asarida mo'g'ul qabilalari genealogiyasi, ordo tizimi va ma'muriy noshqaruv haqida mutloq yangicha ma'lumotlar mavjud [6:12-15].

Vassofning “Tarixi Vassof” asari Rashididdin yilnomasining davomi bo‘lib, u o‘ziga xos murakkab xususiyatlari bilan ajralib turadi. Vassof imperiyaning iqtisodiy hayoti, tartibsiz pul tizimiga qarshi kurash (pul islohotlari) va xalqaro savdoning muhim strategik ahamiyatini yoritadi. Shuningdek, unda Elxoniylar va Chig‘atoy ulusi o‘rtasidagi geosiyosiy muvozanatni tahlil qilingan [13:580-585].

Abulqosim Qoshoniyning “Tarixi O‘ljaytu” va Qazviniyning “Tarixi guzida” asarlari imperiyaning so‘nggi davridagi siyosiy jarayonlarni yoritadi. Ular imperiyaning ma‘muriy-hududiy bo‘linishi, tumanlar tizimi va mahalliy amirlarning siyosiy jihatdan yuksalishini muhim dalillar bilan tasvirlaydi. Qazviniyning geografik asarlari esa imperiyaning xalqaro pochta-aloqa (Yam) tizimi haqida muhim ma‘lumotlar beradi [9:412-415]. Xullas, fors an‘anasi manbalari Mo‘g‘ullar imperiyasini shunchaki harbiy tuzilma emas, balki xalqaro tuzulmaviy tizim sifatida ochib beradi. Juvayniydan boshlangan tadqiqotlar jarayoni Rashididdin davrida dunyoviy o‘zgarishlarning muhim asosi bo‘lib xizmat qiladi [4:23].

Mo‘g‘ullar imperiyasining shakllanishini o‘rganishda arab manbalari (XIII–XIV asrlar) voqealarni imperiya markazidan emas, balki istiloga uchragan hududlar va unga qarshi turgan davlatlar nuqtai nazaridan yorituvchi manbalar guruhidir. Ushbu manbalar imperiyaning dastlabki davridagi ijtimoiy turg‘unlik va keyinchalik yuzaga kelgan madaniy-huquqiy qarshilik bosqichlarini tahlil qilish imkonini beradi. Jumladan, Ibn al-Asir (1160–1233) mo‘g‘ullar istilosining dastlabki to‘lqinini yoritgan eng yirik muallifdir. U mo‘g‘ul fenomenini mantiqdan xoli bo‘lgan, madaniyatni yo‘q qiluvchi “ilohiy jazo” deb talqin etadi [10:190-195]. Uning asarida mo‘g‘ullar davlatining shakllanishi emas, balki musulmon olamidagi boshqaruv tizimining turg‘unlashuvi asosiy o‘ringa chiqadi.

Asosan, Misr va Suriyada shakllangan arab manbalari mo‘g‘ullarni global geosiyosiy raqib va murakkab ma‘muriy tizim sifatida tahlil qiladi. Jumladan, Al-Maqriziy (1364–1442) o‘z asarlarida mo‘g‘ullarning “Yosa” qonuniyatlarini islom shariati bilan qiyoslaydi. U mo‘g‘ul davlat qurilishining muhim jihatlarini, soliq tizimi va harbiy intizomini ochib beradi [2:15-17]. Bu mo‘g‘ullar davlatining shakllanishini “begona” tizim sifatida o‘rganuvchi tarixiy manbadir.

Shuningdek, al-Umariyning “Masolik al-absar” asarida mo‘g‘ul imperiyasi va Chig‘atoy ulusi kabi davlatlarning ma‘muriy boshqaruvi, soliq (tamg‘a, qobchur) tizimi va elchilik faoliyatlarini muhim ma‘lumotlar bilan bayon [8:75]. Xullas, “arab manbalari mo‘g‘ullar imperiyasining shakllanishini madaniy inqirozdan (Ibn al-Asir) tizimli o‘zgarishlargacha bo‘lgan jarayonlarni tan olishgacha (al-Umariy) bo‘lgan yo‘lni bosib o‘tgan murakkab jarayon sifatida ochib beradi. Bu manbalar imperiyaning xalqaro ta’sirini tashqaridan baholashda muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, sharq manbalarining (mo‘g‘ul, xitoy, fors, arab) qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, Mo‘g‘ullar imperiyasining shakllanishi shunchaki harbiy bosqin emas, balki Yevroosiyo qit‘asida birinchi marta yagona geopolitik va murakkab ma‘muriy-byurokratik tizimning vujudga kelishidir. Tadqiqot davomida aniqlandiki, imperiyaning tuzulmaviy barqarorligi ko‘chmanchi an‘analar va o‘troq

madaniyatlar boshqaruv uslublarning qorishuvi natijasidir. Manbalardagi dalillardagi tafovutlar imperiyaning ko'p qirrali ekanligini isbotlaydi: xitoy yilnomalari pul va iqtisodiy nazoratni, fors manbalari siyosiy legitimlik va boshqaruvni, arab manbalari esa madaniy qarshilik va o'zgarish jarayonlarini yoritib beradi. Yakuniy xulosa sifatida shuni ta'kidlash lozimki, ushbu manbalar majmuasi imperiyani jahon tarixidagi ilk xalqaro imperiya sifatida baholash uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Allsen T.T. Culture and Conquest in Mongol Eurasia. – Cambridge, 2001.
2. Al-Maqrizi. Mawa'iz wa al-'I'tibar bi dhikr al-khitat. Ed. by A. Sayyid. – London, 2002.
3. Cleaves F.W. The Secret History of the Mongols. – Cambridge, 1982.
4. Juvaini Ala-ad-Din Ata-Malik. Genghis Khan: The History of the World-Conqueror. Translated by J.A. Boyle. – Manchester, 1997.
5. Rachewiltz de I. The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century. – Leiden: Brill. 2004.
6. Rashiduddin Fazlullah. Jami' u't-tawarikh (Compendium of Chronicles). Translated by W.M. Thackston. – Harvard University, 1998.
7. Schurmann H. F. Economic Structure of the Yuan Dynasty. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1956.
8. Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömeri. Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım. /Çev. Ahsen Batur. – İstanbul: Selenge Yayınları. 2014.
9. The Cambridge History of Iran. Vol. 5. – Cambridge University Press, 1968.
10. The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period. Part 3. Translated by D.S. Richards. – London: Ashgate, 2008.
11. The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century. Trans. Igor de Rachewiltz. – Leiden: Brill, 2004.
12. Yuan Shih: The Official History of the Yuan Dynasty. Translated by H. Schurmann. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1956.
13. Бартольд В. В. Сочинения. Т. 2. Ч. 1. – М.: Наука, 1963.
14. Бартольд В. В. Сочинения. Т. 1. – М.: Наука, 1963.
15. Султанов Т. И. Чингиз-хан и чингизиды. Судьба и власть. – М., 2006.

Очилова Д. Ж.

PhD., доцент кафедры «Международных отношений и истории»

университет Альфраганус

ochilova.dilobar1908@gmail.com

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВОСТОЧНЫХ ИСТОЧНИКОВ ПО ВОПРОСУ ПЕРИОДА ФОРМИРОВАНИЯ МОНГОЛЬСКОЙ ИМПЕРИИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье на основе системного анализа восточных источников (монгольских, китайских, персидских и арабских) исследуются период формирования Монгольской империи и институциональные основы её государственности. В работе изучены этапы трансформации империи от кочевых традиций к сложной структуре административного аппарата управления, а также выявлены фактографические различия в источниках разных цивилизаций. Автор раскрывает специфику имперского строительства через призму политического дискурса и сравнительного источниковедения.

Ключевые слова: Монгольская империя, источниковедение, Pax Mongolica, сравнительный анализ, восточные источники, западные источники, институциональное управление, глобальная интеграция, политическая иерархия.

Ochilova D. J.

PhD., associate professor at the department of «International relations and history»

Alfraganus University

ochilova.dilobar1908@gmail.com

COMPARATIVE ANALYSIS OF EASTERN SOURCES ON THE ISSUE OF THE PERIOD OF THE FORMATION OF THE MONGOLIAN EMPIRE.

ABSTRACT

This article investigates the formation period of the Mongol Empire and the institutional foundations of its statehood, based on a comprehensive analysis of Eastern sources (Mongolian, Chinese, Persian, and Arabic). The research explores the stages of the empire's transformation from nomadic traditions to a complex bureaucratic administrative apparatus, while identifying factographic variations across diverse civilizational sources. The author elucidates the peculiarities of imperial governance through the prism of political discourse and comparative source studies.

Keywords: Mongol Empire, source studies, Pax Mongolica, comparative analysis, Eastern sources, Western sources, institutional governance, global integration, political hierarchy.